

בעיות בהוראת שיח הטיעון

זהר לבנת

הסוגה המכונה 'שיח הטיעון' או 'הטקסט הטיעוני' היא סוגה הזוכה למקום של כבוד במערכת החינוך ובבחינות הבגרות בידיעת הלשון. במאמר זה ברצוני להתייחס לבעיות אחדות בהוראתה. הבעיות קשורות הן לעצם הגדרת הסוגה הן לשאלת הפער בין תפיסתנו האידיאלית את הסוגה הזאת ובין הקיים במציאות. הבעיות הללו משפיעות כולן על אופן ההוראה של הכתיבה, על התרגול ועל ההערכה של טקסטים מסוגה זו, ומקשות על כל העוסקים בפעולות אלו.

1. הגדרה ומינוח

המונחים 'שיח טיעון' או 'טקסט שכנועי' הם מונחים מקובלים במחקר ובהוראה כחלק ממיון הטקסטים לסוגות. ההצעות למיון רבות והן נשענות על מאפיינים שונים.² אולשטיין (תשמ"ב) מציינת כי בכתיבה המודרנית מקובל להבחין בין ארבעה מבנים רטוריים בסיסיים:

1. הסיפור
2. הקטע העיוני (expository)
3. הקטע הפרוצדורלי
4. הקטע הטקסי.

הטיעון איננו מופיע כאן, אך נראה כי הוא נכלל בקטגוריה המכונה 'עיוני' או 'אקספוזיטורי', קטגוריה רחבה שעשוי להיכלל בה גם תיאור מסוג מסוים וגם טקסט מידעי. לעומת זאת שראל (תשנ"א) מציע מיון אחר, המפריד בין שיח היצגי לשיח שכנועי:

1. שיח סיפורי – narrative
2. שיח תיאורי – descriptive
3. שיח היצגי – expository
4. שיח שכנועי – argumentative.

* ד"ר זהר לבנת מאוניברסיטת בר-אילן היא חברת ועדת המקצוע עברית. המאמר מבוסס על הרצאה שנישאה ביום עיון מטעם הפיקוח על הוראת העברית בנושא "טיעון וטענה בכתיבה ובקריאה" שהיה בטי"ז באדר תשס"ח (23 מארס 2009), במרכז מושינסקי (באורט יד סינגלובסקי).
² הצעות אחדות אפשר לראות למשל אצל ברואר (1980).

בהתייחס לקטגוריה הרביעית אציין כי המונח argumentative, ששראל מתרגם אותו 'שכנועי', יכול להיות מובן ומתורגם גם 'טיעוני', ואל ההבדל בין שני המונחים הללו עוד נחזור בהמשך הדברים.

המיון ששראל מציע מניח במובלע שיש, או שאמורה להיות, התאמה בין כמה היבטים של הטקסט: תכליתו, מבנהו והלשון המאפיינת אותו. הנחה זו משתמעת מן האופן שבו מוצגים אצלו סוגי הטקסטים. טקסט שתכליתו לספר סיפור יהיה בעל מבנה תשתית כרונולוגי, היסוד המארגן שלו יהיה סדרת אירועים על רצף של זמן, נמצא בו תיאורי זמן וקשרים של זמן בין חלקי הטקסט, ופעלים בעבר או בהווה סיפורי. לעומת זאת טקסט תיאורי יתאפיין בסטטיות, כלומר במבנים שמניים ולא פועליים, נמצא בו תיאורי מקום וקשרים של מקום.

טקסט היצגי, לפי תפיסה זו, הוא טקסט שתכליתו "להציג אנשים, עובדות ורעיונות (משלנו או משל אחרים), לפרש אירועים היסטוריים ותופעות חברתיות, להבהיר דעות פוליטיות (ללא נקיטת עמדה), לבחון ממצאים ועדויות מתחומי דעת שונים, בקיצור: להסביר כל מה שטעון הסבר והבהרה" (שראל, עמ' 89). מבנה התשתית שלו יהיה לוגי, ונמצא בו קשרים לוגיים ולשון סטטית, על-זמנית.

בעקבות הצעה זו של שראל הקדישה שילה (תשנ"ז) את עבודת הדוקטור שלה לשאלת האפשרות להבחין בין הסוגה השכנועית לסוגה ההיצגית. למרות ניסיונותיה, עדיין יש קושי לתחום קו ברור בין הטקסט ההיצגי לטקסט השכנועי. אם נעמיד ערך אנציקלופדי כדוגמה לטקסט ההיצגי, ומן הצד השני תעמולת בחירות כדוגמה לטקסט שכנועי, מובן שההבדלים יהיו עצומים. אולם טקסטים רבים אינם נראים כדוגמות מובהקות כל כך. היחסים הלוגיים בין חלקי הטקסט בשתי הקטגוריות הללו עשויים להיות דומים, וכך גם המאפיינים הלשוניים.

זאת ועוד, בתיאורו של שראל את השיח ההיצגי מסתתרת שאלה עקרונית: האם קיימת בכלל אפשרות להבהיר, למשל, דעות פוליטיות "ללא נקיטת עמדה"? אפשר לטעון כי שיח היצגי ללא הבעת עמדה, לפחות משתמעת, הוא דבר שאיננו בגדר האפשר, שכן עצם השימוש בלשון כרוך בבחירה מודעת או בלתי מודעת מתוך אפשרויות, ובחירה זו היא בהכרח "רטורית" (רועה, 1994). הוויכוחים המתעוררים מדי פעם על עמדות מובלעות ומסרים סמויים המשתקפים בספרי הלימוד בהיסטוריה מדגימים היטב נקודה זו. גישות שונות לחקר השיח מניחות כי בכל טקסט משתקפים עמדות, תפיסות, ערכים, ציפיות ותקוות של הכותב ושל החברה והתרבות שבתוכה הוא נטוע. למשל, גיי (1992) כותב כי "כשאנו מדברים או כותבים, אנו נוקטים תמיד נקודת מבט מסוימת על העולם. אנו

נוקטים עמדה בשאלות כגון מה 'נורמלי' ומה 'לא נורמלי', 'קביל' או לא, נכון או לא נכון, אמיתי או לא אמיתי, כיצד הדברים צריכים או לא צריכים להיות, מה אפשרי ומה לא, מה 'אנשים כמונו' או 'לא כמונו' עושים או לא עושים, וכן הלאה [...]'" (עמ' 2).

על רקע הקושי הזה ניתן בקלות להצדיק את ההימנעות העקרונית מהבחנה חד-משמעית בין הטקסט ההיצגי לטקסט השכנועי ואת הכללתם יחד תחת הכותרת 'טקסט עיוני'.

ברונר (1986) מרחיק לכת וטוען כי קיימים רק שני סוגי שיח טבעיים בסיסיים – סיפור וטיעון. לדעתו אלה הם שני אופני חשיבה נבדלים, או שתי צורות שונות לארגון מידע ולהבניית המציאות. שניהם יכולים לשמש לצורך שכנועי, אולם הם שונים בשאלה במה הם משכנעים: טיעונים אמורים לשכנע בכך שהם אמיתיים, וסיפורים אמורים לשכנע בכך שהם דומים-לחיים (לשכנע ב-lifelikeness שלהם).

כיצד נציג אפוא את היחס בין 'היצג', 'טיעון' ו'שכנועי'? האם ניתן להגדיר סוגה 'טיעונית' או 'שכנועית' שתהיה בה התאמה בין כל המרכיבים – תכליתו של הטקסט, מבנהו והלשון המאפיינת אותו?

כדי להדגים את הקושי נתבונן בטקסט הבא, שפורסם סמוך ליום השנה לרצח יצחק רבין.

תקדימים לרצח / שלמה נקדימון

ידיעות אחרונות, 28.10.1996

בנשף חנוכה בפריז, לפני 93 שנה, כיוון חיים זליג לובאן, סטודנט יהודי קנאי, את אקדחו לעבר מנהיג ציוני בכיר, מקס נורדאו, יד ימינו של בנימין זאב הרצל. שני הכדורים החטיאו את המטרה ופצעו קלות אדם אחד. "ההתנקשות", כתב עמוס אילון בביוגרפיה על הרצל, "העידה על הסערה ולהט הרגשות שעוררה המחלוקת".

במוקד המחלוקת עמדה הצעה בריטית להעניק ליהודים "יישוב אוטונומי" במזרח אפריקה, וליתר דיוק באוגנדה. "מקלט לילה... בדרך לתחנה הסופית", הגדיר ד"ר נורדאו את הצעת אוגנדה. אבל מול הרצל ניצבה אופוזיציה קשה.

"בוגד", קרא לעברו פעיל ציוני צעיר בשם ד"ר יהושע בוכמיל. האופוזיציה האשימה את הרצל בהנחת "מכת מוות" על הציונות, על ידי נסיגתו מתוכנית באזל שלו, שראתה רק בארץ ישראל את תכלית הציונות.

"מוות לנורדאו, המזרח אפריקאי", קרא חיים זליג לובאן, הוא יגאל עמיר של ה-19 בדצמבר 1903, כאשר ירה בנורדאו. היורה, סטודנט מרוסיה, לא ידע כי קורבנו התנגד לתכנית אוגנדה וצידד בה מתוך נאמנות אישית להרצל. הוא גם לא ידע כי ממשלת בריטניה חזרה בה בינתיים

מהצעת אוגנדה, לא מעט בהשפעת האופוזיציה להרצל. "מה אומלל עמנו", כתב הרצל לנורדאו, "אם יוכל להצמיח מעשים כאלה".

כעבור 21 שנים נורתה הירייה הבאה. הפעם בהוראה מגבוה. ב-30 ביוני 1924 נורו בירושלים שלושה כדורים ללבו של מנהיג חרדי, יעקב ישראל דה-האן. דה-האן, נץ לאומני שהפך להיות אנטי-ציוני חריף, הואשם בניהול מגעים עם מנהיגים ערבים (בניהם אבי סבו וסבו של המלך חוסיין) תוף עקיפת מוסדות היישוב. החלטת החיסול קיבלה את אישורם של יצחק בן-צבי, מראשי המוסדות הלאומיים, יוסף הכט, המפקד הארצי של "ההגנה" וזכר אוריאל, מפקד "ההגנה" בירושלים. בביצוע היו מעורבים שניים מבכירי "ההגנה", אברהם תהומי ואברהם גיורא.

לימים השתרבב לפרשה זו גם שמו של מזכיר ההסתדרות, דוד בן-גוריון, בעת ויכוח פנימי בתנועת העבודה בנושאים אחרים. אנשי "השומר" טענו כי בן-גוריון הטיח בהם את אשמת הרצח. ב-31 ביולי 1926 הוא רשם ביומנו על רקע זה, כי אנשי "השומר" איימו ש"ירביצו בי מכות... יהרגוני". שנות ה-30 חרוטות כזירת קרב קשה בין ימין ושמאל בארץ-ישראל. בשיאן התרחשו שני מקרי רצח. האחד, של חיים ארלוזורוב, מנהיג בכיר בתנועת העבודה, ב-16 ביוני 1933, בידי אלמונים. אשמת הרצח הוטחה על ידי מנהיגי תנועת העבודה ברביזיוניסטים, גם לאחר שבית משפט זיכה את החשודים. השני, של מפקד האצ"ל, אליהו שלומי, שנפצע קשה בהתנגשות שיזמה "ההגנה" ב-18 באוגוסט 1940 ומת מפצעיו. מחקר של פרופ' אניטה שפירא קובע, כי תנועת העבודה באותן שנים יזמה מבצעי אלימות נגד הרביזיוניסטים, ועל רקע זה פרש מהנהגתה ברל כצנלסון. "חרפה שברה לבבי", הוא כתב ב-20 באפריל 1933.

ב-10 בפברואר 1983 נהרג אמיל גרינצווייג, פעיל שלום עכשיו, מרימון שהתפוצץ בעת הפגנה שבה השתתף. זורק הרימון, שפעל ביוזמה עצמית, העיד על עצמו שהוא איש ימין. "הדם מושך אחריו תמיד דמים. הדם תמיד מתנקם. ואם פוסעים פעם בדרך זו, שוב אין יודעים אנה אפשר להגיע", הזהיר ב-1924 אחרי רצח דה-האן, משה בילינסון. דבריו של בילינסון, הוגה דעות נודע בתנועת העבודה, נכונים היום כמו לפני 72 שנים.

מבנהו הכללי של הטקסט הוא סדרת אירועים על ציר הזמן, המאורגנים בסדר כרונולוגי. כל הפסקאות, למעט הפסקה האחרונה, עונות לתיאור זה. לשונו של הטקסט מתאפיינת בפעלים בזמן עבר, והקשרים העיקריים בין חלקיו הם קשרי זמן (את אלה הדגשתי בקו). מבנהו ולשונו של הטקסט מתאימים אפוא להגדרתו כנרטיב, דהיינו טקסט סיפורי, למרות העובדה שהדמויות מתחלפות ואינן שומרות על קביעות לאורך ציר הזמן, כפי שאנו מוצאים בדרך כלל בנרטיב.

ואולם מיונו של הטקסט כסיפורי תחטא להבנתנו את כוונתו או את מטרתו של הכותב. ניכר שתכלית הטקסט איננה לספר את הסיפורים, ואף לא למסור מידע היסטורי ברצף

כרונולוגי, אלא לטעון טענה ולשכנע בה. זהו אפוא טקסט שכנועי המוגש לנו במבנה הדומה למבנהו של טקסט סיפורי, דהיינו אין כאן התאמה בין תכלית הטקסט לבין תכונותיו המבניות והלשוניות.

אי-התאמה אפשרית בין התכלית ובין המבנה, שאיננה מוצאת פתרון במיונים שהדגמתי למעלה, יכולה להיפתר על ידי מודל דר-ממדי, כפי שהציע למשל ברואר במודל שלהלן:

מיון של סוגי שיח כתוב
(על פי ברואר 1980)

כוח ספרותי-אסתטי	לשכנע	לשעשע	ליידע	ה"כוח" של הטקסט (מבנה התשתית)
תיאור פואטי	פרסומת	תיאור יום-יומי	תיאור טכני בוטניקה גאוגרפיה	תיאורי (תשתית ויזואלית-מרחבית)
רומן מחזה	רומן מחזה משל פרסומת	רומן מחזה מדע בדיוני אגדה ביוגרפיה	סיפור עיתונאי היסטוריה הוראות מתכונים ביוגרפיה	סיפורי (אירועים על רצף זמן)
	פרסומת דרשה תעמולה מאמר מערכת מסה הגותית		מאמר מדעי פילוסופיה הגדרה מופשטת	היצגי (תשתית לוגית)

במודל זה ברואר מציע להגדיר כל טקסט על פי שני ממדים בו-זמנית: ממד התכלית או ה"כוח" של הטקסט, וממד המבנה.

כך, למשל, תיאור עשוי להיות בעל "כוחות" שונים, כלומר קיימים תיאורים למטרות שונות, ולכולם עשוי להיות אותו מבנה תשתית ויזואלי-מרחבי ואולי גם מאפיינים לשוניים דומים. כך גם רומן, מחזה וביוגרפיה – לכולם מבנה תשתית סיפורי, כלומר כרונולוגי, אולם התכלית יכולה להשתנות. לעומת זאת פרסומת היא תמיד בעלת תכלית

שכנועית, אבל היא עשויה להיות בנויה בדרכים שונות, על פי מבנה תיאורי, סיפורי או היצגי.

לענייננו חשוב לראות כי במודל זה אין ברואר מתאר כלל מבנה 'שכנועי' אלא רק כוח או תכלית שכנועית. התכלית הזאת יכולה להיות מושגת בדרכים רבות, באמצעות טקסטים בעלי מבנה ולשון שונים מאוד זה מזה.

גם מבנה 'טיעוני' איננו מוזכר במודל זה, אולם מקובל במחקר להניח כי קיים מבנה המאפיין טיעון. בעקבות עבודתו של טולמין (1958) הפכה סכמת הטיעון שהציע לתיאור מקובל של מבנה טקסטים טיעוניים.³ תיאורו של טולמין כולל שישה רכיבי מבנה: רכיבים הכרחיים – טענה, נתונים, הצדקה, ורכיבים אופציונליים – מאייכים מודליים, סיוג, תימוכין.

מהו אפוא ההבדל בין 'שיח טיעוני' ל'שיח שכנועי'? האם מונחים אלו מציינים את תכלית הטקסט, את מבנהו, את מאפייניו הלשוניים? ברצוני להציע את ההבחנה הבאה:

טקסט שכנועי הוא כל טקסט שתכליתו לשכנע.

טקסט טיעוני הוא טקסט שכנועי בעל מבנה של טיעון לוגי, הנשען על טיעונים רציונליים. הטקסט השכנועי יוגדר אפוא על פי תכליתו, ואילו הטקסט הטיעוני יהיה סוג של טקסט שכנועי שיוגדר הן על פי תכליתו הן על פי מבנהו.

התרבות שלנו עשירה בטקסטים שכנועיים מסוגים שונים, אולם בבית הספר אנו מלמדים להעדיף שכנוע לוגי על פני שכנוע ריגושי. העדפה זו נשענת על יסודות מרכזיים בחשיבה המערבית, הרואים ברציונליות ובאובייקטיביות ערכים בפני עצמם. בעוד שהשכנוע הריגושי אינו זוכה להערכה בדרך כלל, ולעתים אפילו לגינוי כ"דמגוגיה", שכנוע לוגי הוא לכאורה "אובייקטיבי", חסר פניות, ולכן קל יותר להשיג באמצעותו הסכמה של כל קהל רציונלי. העדפה כזו קשורה גם למעבר החל בבית הספר מן הדיבור אל הכתיבה, מעבר שבו מודגשים ההיבטים הרעיוניים והלוגיים של הלשון על חשבון ההיבטים האקספרסיביים (פלד, עמ' 12–13). בעוד שהשכנוע הריגושי תואם באופן טבעי את האופנות הדבורה, המתאפיינת באינטראקטיביות, במוחשיות ובריגושיות, השכנוע הלוגי תואם יותר את האופנות הכתובה על מאפייניה – ריחוק ואובייקטיביות (רביד, עמ' 96).

³ וראו גם רובינשטיין 1997.

2. אופייה הטיעוני של הלשון

כאמור, הטיעון הוא אחד ממבני השיח הבסיסיים ביותר בלשון. ילדים עוסקים בפעילות טיעונית באופן יום-יומי וספונטני, כשהם מבקשים להשיג משהו מהוריהם, מחבריהם או מעובדי מוסדות החינוך שלהם. כשילדים מגיעים לנקודה שבה הם צריכים להתווכח, כותבת פלד (עמ' 15), "הם מלקטים את סממני שיח הטיעון ששמעו כל חייהם ומתרגלים אותו תוך כדי שימוש, כדי לרתום אותו לצורכיהם". במסגרת זו הם מפעילים לא אחת אסטרטגיות טיעון מוכרות, המוזכרות דרך קבע בספרות על ארגומנטציה, למשל:

הפעלת כלל הצדק: "לכולם מרשים, זה לא הוגן" (ראו פרלמן, עמ' 55–56).

טיעון קל וחומר: "ליובל הרשית כשהוא היה צעיר ממני" (ראו פרלמן, עמ' 82).

טיעון בדרך של השוואה: "בפעם הקודמת (בסיטואציה דומה) הרשית לי" (ראו פרלמן, פרק ט).

תיאור זה של הארגומנטציה בשיח יום-יומי הולם את תפיסתם של אנסקומבר ודוקרו (1983), שלפיה המבנה הפנימי של הלשון מכיל כללים ועקרונות הקשורים בפולמוס ובשכנוע, ולפיכך ללשון יש פונקצייה שכנועית בכל הקשריה ושימושיה. טענה רדיקלית זו ניתן לתמוך על ידי הצגת דרכי פעולתם של רכיבים לשוניים שונים. אדגים להלן שלושה סוגים של רכיבים כאלה: קשרים טיעוניים, משפטים הכוללים שלילה, וּשְׁתִיּוֹת (אופרטורים) טיעוניים.

א. קשרים טיעוניים

כדוגמה לקשר כזה, שאנסקומבר ודוקרו כינו 'קשר ארגומנטטיבי', ניקח את קשר הוויתור 'אבל' במשפט כגון:

דן בחור חכם, אבל לא נחמד.

מהי מסקנתנו בשמענו משפט כזה? האם כדאי להכיר את דן? שני חלקי המשפט מכוונים אותנו כל אחד למסקנה משתמעת אחרת: מן החלק הראשון – "דן בחור חכם" – משתמע כי כדאי להכיר אותו, ואילו מן החלק השני – "לא נחמד" – משתמע כי לא כדאי להכיר אותו. שני חלקים אלו מושכים אפוא בשני כיוונים ארגומנטטיביים מתחרים (אזר תשנ"ט). מאחר שהם מקושרים ביניהם בקשר של ויתור באמצעות 'אבל', המסקנה השנייה גוברת ואנו משתכנעים שלא כדאי להכיר את דן.

בעיתון הארץ מיום 21.12.2007 התפרסמו זו בצד זו שתי דעות מנוגדות בנושא אחד: כתבת טלוויזיה שחשפה גברים שיזמו מפגש מיני עם ילדה בת 13 דרך רשת האינטרנט. על פי דעה אחת, הייתה זו "עיתונות במיטבה". עמדה זו זכתה לכותרת:

מגעיל אבל חשוב

ואילו על פי הדעה האחרת, שידור הכתבה "מצביע על אובדן דרך של התקשורת בישראל". עמדה זו הוכתרה בניסוח:

חשוב אבל שפל

ההשוואה בין שתי הכותרות מדגימה את תפקידו של 'אבל' בקביעת הכיוון הארגומנטטיבי של הטענה כולה: היסוד המכריע מבחינה ארגומנטטיבית הוא זה שמופיע אחרי 'אבל'. זהו אפוא קשר ארגומנטטיבי מובהק, המשתתף בפעילות הטיעונית.

ב. משפטים הכוללים שלילה

לדעת אנסקומבר ודוקרו, הניסוח של משפט בשלילה יוצר תמיד דיאלוג בלתי מפורש בתוך הטקסט. למשל מן המשפט:

דן לא שילם את הכסף לטיול.

משתמע דיאלוג עם דובר אחר, סמוי, שמאמין שדן שילם את הכסף לטיול, או לפחות מצפה לכך שדן שילם את הכסף לטיול. לפי זה המשפט "דן לא שילם את הכסף לטיול" הוא מבנה שיח המכיל בתוכו שתי עמדות שאינן מתיישבות זו עם זו:

1. דן שילם את הכסף לטיול (עמדה, אמונה או ציפייה של מישהו אחר).

2. פרופוזיציה 1 אינה נכונה (עמדתו של הדובר).

המשפט הכולל שלילה הוא 'ארגומנטטיבי' במובן זה שהוא מביע עמדה הפוכה ומתנגשת עם עמדה אחרת המובלעת בטקסט.

ג. שְׁרָתִים טִיעוֹנִיִּים ('אופרטורים ארגומנטטיביים')

להדגמת היסודות המכונים 'אופרטורים ארגומנטטיביים' נתבונן במילים 'רק' ו'לא פחות' במשפטים הבאים:

החולצה הזאת עולה רק 100 ₪.

החולצה הזאת עולה לא פחות מ-100 ₪.

למרות ששני המשפטים מדווחים על אותה עובדה (מחירה של החולצה), מן המשפט הראשון משתמע כי לדעת הדובר החולצה אינה יקרה, ומן המשפט השני משתמע ההפך. כל אחת מן המילים הללו משמשת אפוא להבלעה של עמדת הדובר בטקסט.

אלה הן דוגמות אחדות למבנים ארגומנטטיביים שכל שיח באשר הוא רווי בהם, ולפיכך הכרת המבנה הארגומנטטיבי היסודי של השפה יכולה להיחשב חלק מן הכשירות הלשונית של כל דובר.

3. שיח הטיעון – המצוי והרצוי

אם נניח כי הפעילות הטיעונית עצמה היא פעילות המוכרת לילד, נשאלת השאלה מה בדיוק אנו מנסים ללמד כאשר אנו מלמדים כתיבת טיעון. נראה שאנו מנסים לתת לפעילות הארגומנטטיבית הזאת צורה פורמלית, כלומר מבקשים ללמד את הילד לייצר טקסט כתוב שיענה למודל מסוים. לדעת פלד (תשנ"ח), ילדים עשויים להפגין כבר בגיל צעיר ידע של מרכיבים רטוריים מסוימים אשר נחוצים בשיחה שיש בה ויכוח והבעת דעה, "אך הללו אינם מצטרפים לכדי סכמת שיח שלמה או 'סגורה', שאפשר להשוותה לסוגה הנקראת טיעון". סוגה זו קשה למימוש בכתיבה יותר מסוגות הסיפור והדיווח, משום שבניגוד אליהן, היא איננה מתפתחת בשלמותה עם הדיבור (פלד, עמ' 19). מובן גם כי היא תתממש בצורה מיטבית אם תעלה מתוך צורך אותנטי של הכותב. בארי, תלמיד כיתה ד', ייצר באופן ספונטני את הטקסט הבא מתוך רצון אמיתי ודחוף לשכנע את אמו, שנבצר ממנו לפנות אליה פנים אל פנים. דוגמה אוריינית ומפותחת זו של טקסט טיעוני מובאת כאן במדויק, כולל דרך ההיצג על הדף:

אמא היקרה,
ברצוני לדעת האם את מרשה לי לא ללכת מחר לטיול בנצרת.
טענותיי הן:
1. זה עשר שעות טיול.
2. צריך להיות מצויידים להמון זמן וזו בעיה כי אין לנו זמן לקנות כלום.
3. הפעילות היא להנאתם של התלמידים ומראש אני יודע שלא אהנה.
אז בבקשה,
ותרי לי רק על הטיול הזה
באהבה משפחתית חמה
בארי

ההנחה שאפשר בכלל ללמד כתיבת טיעון, ובתוך כך אף למדוד אותה ולהעריכה, נשענת במובלע על שתי גישות בחקר הארגומנטציה:
א. גישה מתארת, שמייצגיה הם למשל טולמין (1958) ופרלמן (תשמ"ד). טולמין, כאמור לעיל, הציע מודל המתאר את רכיביו המבניים של הטקסט הטיעוני. לעומתו פרלמן ייחד מחקרים רבים לתיאור ולמיון של אסטרטגיות טיעוניות אפשריות.
ב. גישה נורמטיבית, בעיקר הגישה הפרגמה-דיאלקטית של ג'אן-אֶמֶרֶן ואחרים (1996). גישה זו לארגומנטציה אינה מתארת כיצד נראה טקסט טיעוני, אלא מציעה כללים

ונורמות לשימוש בטיעונים, כדי שאפשר יהיה לפתור באמצעותם חילוקי דעות בתחומי החיים השונים: מה מותר ומה אסור, מה נכון ומה לא נכון. הגישה המתארת מציעה לנו סכמה מציאותית לכאורה שטקסט טיעוני בנוי על פיה, ואנו יכולים ללמד את תלמידינו לחקות אותה או לייצר טקסט שיתקרב אליה עד כמה שאפשר. הגישה הנורמטיבית מספקת לנו כללים הקובעים כיצד צריך להיראות טיעון "טוב" או טיעון "מושלם".

הבעיה היא שיש פער גדול בין הסכמה האידאלית הזאת ובין המציאות. כמורים יש לנו תמונה מנטלית אידאלית של טקסט שבנוי באופן מושלם, שכל חלקיו מפורשים, שכל הטיעונים בו תקפים וסדורים, טקסט שיש בו התלכדות של כל המאפיינים: יש לו תכלית שכנועית, יש לו מבנה לוגי של טיעון תקף, הוא משתמש בקשרים לוגיים המשקפים את המבנה הזה, ובלשון או במשלב ההולמים את מה שמצופה מן הסוגה. אלא שבפועל כמעט אין בנמצא טקסטים אותנטיים המתאימים לסכמה אידאלית זו. הרעיון של "מבנה לוגי תקף" הוא רעיון שנשאל אל השפה הטבעית מן הלוגיקה, שבה אנו מוצאים היקש לוגי טהור, למשל כזה המודגם להלן:

הקדמה: כל התלמידים שיצאו לטיול שילמו את הכסף מראש.

הקדמה: דן יצא לטיול.

מסקנה: דן שילם את הכסף מראש.

הוכחה לוגית מתחילה מהנחות אמתיות המוצגות במפורש, ומגיעה למסקנות באמצעות סכמות היסק תקפות מבחינה לוגית. המסקנות הלוגיות נובעות בהכרח מן ההקדמות. צורת הטיעון שהדגמתי כאן, המכונה 'סילוגיזם לוגי', קובעת כי קבלה של ההקדמות מחייבת בהכרח את קבלת המסקנה.

צורה זו של טיעון והיקש כמעט שאינה מופיעה באופן מפורש בשיח הטבעי. בטיעונים בשפה הטבעית לא כל הרכיבים מופיעים תמיד. הטיעונים יכולים להתחיל מהשערות שאינן הכרחיות אלא סבירות בלבד. השערות אלו אינן חייבות להיות מפורשות, ולעתים הן אינן תקפות מבחינה לוגית. צורת הטיעון שאנחנו מוצאים בדרך כלל בשיח הטבעי מכונה 'אָנְתִּימָה'.

האנתיממה גם היא היקש, אבל לא היקש לוגי. בניגוד לסילוגיזם, שכל מרכיביו חייבים להיות גלויים, האנתיממה אינה צריכה להזכיר במפורש טענות שאמיתותן מקובלת הן על הדובר והן על הנמען. היא גם איננה מציגה את כל הצעדים המובילים למסקנה, אם הם מובנים מאליהם. בניגוד לסילוגיזם, הנשען רק על טענות ודאיות והכרחיות, האנתיממה יכולה להתבסס על טענות המקובלות על הנמען, גם אם הן אמיתות מסתברות בלבד. כמו

הסילוגיזם הלוגי, גם האנטיממה מלמדת על קשר מחייב בין ההנחות למסקנה, אולם בניגוד לסילוגיזם הלוגי קשר זה איננו קשר של הכרחיות לוגית. הוא קשור רק בכך שיהיה זה בלתי הגיוני מצד הנמען לקבל את ההנחות ולדחות את המסקנה (פרוגל, 2006). נראה דוגמה לטיעון בשפה הטבעית מתוך מאמר מדעי העוסק בתפקודם של ילדים בבית הספר. מובאים להלן שני משפטים שתפקידם להצדיק את הבחירה במורים כמקור שעשוי לספק מידע על תפקוד זה:

מורים נבחרו כמקור מידע, משום שבדומה לחברים הם נמצאים זמן ניכר עם הילדים בכיתה. ייתכן שהם מסוגלים לספק מידע חשוב ביחס לאירועים חברתיים משמעותיים [...].

טקסט קצר זה, המשמש הצדקה לבחירה במורים כמקור מידע, הוא בעל מבנה לוגי של הקדמות ומסקנה, שאפשר לתארו באופן הבא:

(הקדמה משתמעת: מי שנמצא זמן ניכר עם הילדים בכיתה מסוגל לספק מידע חשוב.)

הקדמה: מורים נמצאים זמן ניכר עם הילדים בכיתה.

מסקנה: מורים מסוגלים לספק מידע חשוב.

מאחר שההקדמה הראשונה איננה מפורשת אלא משתמעת, הטיעון איננו טיעון תקף מבחינה לוגית. אולם בשיח הטבעי הוא מתקבל כטיעון סביר. כאמור, בטיעונים בשפה הטבעית בדרך כלל לא כל הרכיבים מופיעים. לעתים חסרה המסקנה, לעתים הנתונים אינם מפורשים, לעתים חסר ביטוי מפורש לקשר הלוגי ביניהם.

יוצא אפוא שכאשר אנו מלמדים כתיבת טיעון לפי סכמה סדורה ושלמה, אנו מתייחסים לאידאליזציה שנוכחותה בעולם המציאות של הטקסטים האוטנטיים דלה ביותר.

אם נחזור לטקסט "תקדימים לרצח" שהובא לעיל, נראה כי הוא טקסט טיעוני שמסקנתו היא שרצח פוליטי לעולם אינו משיג את מטרתו, ואי אפשר לצפות את תוצאותיו. כדי לתמוך במסקנה זו באה לכאורה סדרה של 'דוגמות' או 'נתונים תומכים'. אולם הדוגמות או הנתונים משתלטים לגמרי על הטקסט, ואילו המסקנה מופיעה באופן מעורפל, בתוך ציטוט הרלוונטי לאחד מן האירועים שהובאו קודם לכן כ'דוגמות' או 'נתונים'. אין כל מבע מכליל הקושר את הדוגמות או את הנתונים הללו יחד, ואין כל ביטוי מפורש של מסקנה. קשה לראות כיצד יתאים הטקסט הזה לסכמת הטיעון האידאליט.

לסיכום, מטרתו כאן היא לשפוך מעט אור על הסביבה שבה אנו פועלים כשאנו מבקשים להפוך את שיח הטיעון למושא ההוראה: מצד אחד מינוח בעייתי והגדרות לא ברורות ולא מוסכמות, ומצד שני פער גדול בין סכמת-מבנה מופשטת, אידאליט, ובין האופן שבו

נראים רוב הטקסטים במציאות. פער זה מעורר גם קושי גדול למצוא טקסטים מתאימים להדגמה ולניתוח, כפי שיודע כל מורה המבקש לאתר טקסטים אותנטיים המתאימים להוראה עבור תלמידיו.

מקורות

- אזר, משה (תשנ"ט). "על הוויתור בעברית בת זמננו", בתוך: שי שרביט (עורך), **מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה**, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 285–303
- פלד, נורית (תשנ"ח). **סוגות בדיבור ובכתיבה**, מכון מופ"ת
- פרוגל, שי (2006). **רטוריקה**, דביר
- פרלמן, חיים (תשמ"ד). **ממלכת הרטוריקה**, תרגם יוסף אור, מאגנס
- רביד, דורית (תשס"ב). "ניצני ההיצג הדבור והתפתחותם ברכישת השיח העיוני", **בלשנות עברית** 51–52, עמ' 95–120
- רובינשטיין, שרה (1997). "הערכת טקסט טיעון באמצעות סכמת T – הצעת כלי מדידה חדש", **איגרת מידע מ"ד**, עמ' 19–34
- רועה, יצחק (1994). **אחרת על תקשורת**, רכס
- שילה, גילה (תשנ"ז). האם יש סוגי טקסטים מובהקים בכתיבה העיונית העברית? עיונים בטקסט ההצגה, בטקסט השכנועי ובטקסטים משלבים בכתיבה העיונית העברית. רמת גן
- Anscombe, J.C. and O. Ducrot (1983). *L'argumentation dans le langue*. Mardaga
- Brewer, W.F. (1980). "Literary Theory, Rhetoric, and Stylistics: Implications for Psychology", in: Spiro, R., Bruce, B.C. & Brewer, W.F. (eds.), *Theoretical Issues in Reading Comprehension*, pp. 221–244
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge: Harvard University Press
- Gee, J.P. (1999). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London and New York: Routledge
- Toulmin S. (1958). *The uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press
- Van Eemeren F.H., R. Grootendorst and F. Snoeck Henkemans (eds.) (1996). *Fundamentals of Argumentation Theory*. New Jersey